

Miloddan avvalgi 2-mingyillikda qadimgi Xorazm aholisining ijtimoiy- iqtisodiy munosabatlari

Urdu ijtimoiy -iqtisodiy fanlar fakulteti
231-tarix guruhi magistri
Shakirova Mardona Maqsudbek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Miloddan avvalgi 2-mingyillikda qadimgi Xorazm aholisining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari haqida ilmiy adabiyotlar keng tahlil qilingan va mavzu tadqiq etilgan. Maqolani yozishda adabiyotlar tahlili va boshqa metodlardan foydalanilgan.

Kalit soʻzlar: bronza davri, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, avesto, zardushtiylik,

Аннотация: В данной статье подробно анализируется научная литература о социально-экономических отношениях населения древнего Хорезма во 2-м тысячелетии до нашей эры и исследуется данная тема. При написании статьи использовался анализ литературы и другие методы.

Ключевые слова: бронзовый век, социально-экономические отношения, Авеста, зороастризм,

Abstract: In this article, the scientific literature on the socio-economic relations of the ancient Khorezm population in the 2nd millennium BC is extensively analyzed and the topic is researched. Literature analysis and other methods were used in writing the article.

Key words: Bronze Age, socio-economic relations, Avesta, Zoroastrianism,

Kirish: Xorazm Oʻrta Osiyo hududidagi eng qadimiy davlatlardan biri boʻlib, aholisi oʻtroq va koʻchmanchi qabilalardan iborat boʻlgan. Uning hududi Amudaryoning quyi qismidan janubga tomon Murgʻob va Tajan daryolarining yuqori oqimlarigacha choʻzilgan. U haqdagi ilk maʼlumotlar “Avesto”, birinchi Doroning Bihistun tosh bitiklari, qadimgi yunon mualliflari, arab geograflarining asarlarida uchraydi. “Avesto”ning Yasht” qismida Xorazm Ming irmoqli daryo”, Koʻllar va oʻtloqdarga boy oʻlka” sifatida madh etiladi.

Eramizdan avvalgi II ming yillik soʻngi davrida Markaziy Osiyo qabilalari til va eʼtiqod birligida oʻzaro transformatsiya jarayonidan ilk davlatchilik shakllandi.

Ibtidoiy davrda o'lkamizda taraqqiy etgan turli diniy e'tiqod va marosimlari, taraqqiy etgan Sharq xalqlari diniy tafakkuri va dunyoqarashi ta'siridan vaqtlar o'tib, muqim tus oldi [1]¹.

Eramizdan avvalgi II ming yillikda qabilalar birlashib, davlatchilik shakllana boshlagan bir paytda o'lkamizda turli diniy e'tiqodlar va maro-simlar o'zaro integratsiyasi, vaqt o'tishi bilan muqim tus olishi tabiiy bo'lgan. Bronza davrining so'ngi davrida uchta asosiy e'tiqod an'analarining o'zaro ta'siri bilan ajralib turadi: xaoma quyish bilan bog'liq mitraistik, olov e'tiqodi hukmron bo'lgan avestocha hamda So'g'ddan shimol va sharq tomonda yashovchi chorvador qabilalarida veda mavzulari aralashgan. Integratsiya-lotincha, Integratio-tiklash, to'ldirish, integer-butun so'zi-dan tizim (sistema) yoki organizmning ayrim qism va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha hisoblanadi [2]².

Asosiy qism: Qadimiy Xorazm mintaqalari hududlarining o'ziga xos tabiati, shubhasiz, qadimiy aholining turmush tarzini belgilabgina qolmay, balki bu diyorda yuzaga kelgan qadimiy madaniyatlarning shakllanishi, rivoji va bir-biriga qorishuviga ham kuchli ta'sir etgan. Shu boisdan Xorazmning shimoliy qismi (Oqchadaryo deltasi)da miloddan avval IV—III ming yilliklarda ovchilik va baliq ovlash bilan kun kechirgan aholi yashagan bo'lsa, miloddan avval 2-ming yillikda esa chorvachilik va dehqonchilikning soddagina usullaridan xabardor bo'lgan qabilalar istiqomat qilgan. Miloddan avval 2-ming yillikning 2-yarmiga borganda, xususan, uning oxiri va miloddan avval 1-ming yillik boshlari (IX—VIII asrlar) da sug'orma dehqonchilik mukammallashib, yaylov chorvachilik rivoj topgan (Bu davrda Tozabog'yop, Suvyorgan va Amirobod madaniyatlarini yaratgan qabilalarning qorishmasi asosida tarkib topgan Kavundi (Kavondi) qabilalari yashagan. Ular Xorazmning qadimiy aholisi massagetlarning bevosita ajdodlari bo'lgan. Ko'chmanchi chorvachilik, xususan, yilqichilikning rivoji Xorazm aholisining ijtimoiy hayotiga ham kuchli ta'sir etib, suvoriylar tabaqasini shakllantirgan.

¹ Karomatov X.S. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi. T.:2008, -B.-19,-20,-26.

² Кравченко А. И. Культурология Учебное пособие. –М.: Наука, -С.-486, -2018.

Xorazmning janubiy qismida joylashgan vodiya va vohalar (Tajan, Herirud, Murgʻob va Gyoksur) da esa miloddan avval VI—III -ming yilliklardayoq oʻtroq sugʻorma dehqonchilik madaniyati qaror topib, taraqqiy qilgan. Bu davrlarda ushbu mintaqada aholisi qabilalar uyushmasiga birlashib, dehqonchilik xoʻjaligida motiga (ketmon)dan tashqari omochdan hamda har xil katta-kichik sugʻorish inshootlaridan ham foydalangan. Avval ular somonli guvalalardan bir xonali, soʻngra esa koʻchalar boʻylab guvala va xom gʻishtlardan bir necha xonali uylar bino qilib, atrofi devor bilan oʻralgan turar joy va istehkomli qishloqlar barpo etgan. Qadimdan Gʻarbiy Osiyo, xususan, shimoliy-sharqiy Eron hududlari bilan bevosita aloqador boʻlgan. Xorazmning qadimiy mushtarak madaniyatining koʻpgina jihatlari, xususan, badiiy madaniyati — aholisining tili, urfodatlari, uy-joylarining tuzilish tartiblari, roʻzgʻor anjomlari, zebi-ziynatlarida oʻz ifodasini topgan. Masalan, Xorazmning janubiy qismi qadimiy obidalarida (miloddan avval VI—III ming yillik) somonli guvaladan bino qilingan sahni, ganch aralash loy suvoqli bir xonali uylar ichida oʻchoq, supa, gʻalla uchun oʻra (toʻla) boʻlgan. Chaqmoqtosh qurollari qirgʻich, oʻroq, randa, pichoq; suyakdan yasalgan igna, bigiz; yarmatosh; somonli loydan yasalgan sopol idishlar, baʼzilarining sirtiga qizil rang (angob) berilgan; tosh va sopolidan yasalgan ayol va turli xil hayvon haykalchalar; tosh suyak va chigʻanoqlardan yasalgan tumor, munchoq kabi taqinchoklar uchraydi.

Markaziy Osiyoda ilk davlatlarning paydo boʻlishi Qadimgi Sharq davlatchiligi tarixi bilan uzviy bogʻliq boʻlib xususan, oʻlkamizdan Afgʻoniston, Pokiston va Hindiston sopol roʻzgʻor buyumi, turli jihoz va zargarlik asholari dengiz chigʻanoqlari va filsuyagi bilan bezatilgan. Metalldan ishlangan buyumlarda fil va ajdar tasviri muhrlar ham uchraydi. Qurolsozlikda Markaziy Osiyo xalqlari Sharqda qadimdan mashhur boʻlgan, bronzadan yasalgan Baqtriya oʻq-yoylari, Xorazm dudama-xanjarlari va saklarning harbiy boltalari, oʻzining keskirligi hamda jang paytida ishlatishga qulay edi. Qadim Xorazmning Qoʻzaliqir, Xumbuztepa va Xazorasp vohasida qulolchilik charxidan foydalanish boshlangan, temirdan mehnat va harbiy qurollar ishlab chiqarish, saroy, mayishiy bino va otashparastlik sajdagohi hamda otashkadalar bunyod etilgan. Badaxshondan boshlangan “lojuvard yoʻli”, gʻarbiy Sibir(Olttoy)ning “oltin yoʻli” ham Oʻrta Osiyo hududidan oʻtib, Oʻrta yer dengizigacha davom etardi. Qadimiy yoʻllar nafaqat savdo-sotiqni balki, ahloqiy, sotsial va madaniy aloqalarning keng quloqch yoyishiga asos boʻldi.

Muhokama: Shuningdek, qadimgi Yunon, Rim va Eron manbalari asosida bu masalani oydinlashtirish, etarli fikrlarni aytish mumkin bo‘ladi. Bu o‘rinda Yunon, Rim mualliflaridan Geradot, Polibiy, Ktesiy, Strabon, Arrian va boshqalarning asarlari, yodnomalari, Forsiy mixnat yozuvlari, shuningdek, arxeologik izlanishlar olib brogan Ya.G‘ulomov, S.Tolstov, V.Masson, A.Asqarov, E.Rtveladze, A.Sa‘dullaevlarning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyatga molikdir.

Xorazm davlati egallagan hududlar hozirda Xorazm erlari chegaralanib qolmay, balki undan janubga, ya‘ni Marv (Turkmaniston), Hirot (Avg‘onistonning shimoli) atroflariga qadar ham yoyilgan.

Miloddan avvalgi so‘nggi ming yillikning boshlariga tegishli “Amirobod madaniyati”, Quyi Amudaryo havzasida yuzaga kelgan o‘ziga xos sun‘iy sug‘orish inshooti tizimi hamda dastlabki shaharsozlik timsoli bo‘lgan shahar – qal‘alar-Qal‘aliqir, Ko‘zaliqir va boshqalar bular Xorazm vohasida davlat tuzumlari mavjudligidan dalolat beradi – Umumelatlar, qavm – qabilalar manfaatlariga xizmat qiladigan muhim o‘zgarishlar davlat boshqaruv yo‘li bilangina amalga oshirilishi mumkin bo‘ladi. Qadimshunos Ya.G‘ulomov tomonidan Xorazmda aniqlangan 200 km uzunlikdagi, eni bir necha metrdan iborat bo‘lgan kanal o‘zagi, obod dehqonchilik madaniyati Xorazm davlati qadimdan insoniyatning yirik madaniy markazlaridan biri sifatida shuhrat topganligidan dalolat beradi. “Avesto” da Xorazm Markaziy Osiyoda rivoj topgan, o‘z hududi, chegaralariga ega bo‘lgan davlatlardan biri sifatida tilga olinishi ham bejiz emas. Geradot ma‘lumotiga qaraganda, qadimgi Oks daryosi bo‘yida 360 dan ziyod sun‘iy sug‘orish kanallari, suv inshootlari barpo etilib, cho‘lni, sahroli hududlarga suv chiqarilib, dehqonchilik uchun ekin maydonlari kengaytirib borilgan. Geradot taassurotlarida Xorazm o‘lkasida yashagan aholi dehqonchilikdan katta tajribaga ega bo‘lib, ular donli, dukkakli ekinlar, masalan, bug‘doy, arpo, suli, meva – sabzavotchilik mahsulotlarini etishtirganliklarini qayd etib borganlar. Xorazm shaharsozligida xom g‘isht, paxsalardan keng foydalanilgan, binolarning tashqi va ichki ko‘rinishlariga maxsus ishlov berilib, ularning mustahkamligi, o‘ziga xos ko‘rkamligi ta‘minlangan. Xorazm vohasida huranmandchilik, tog‘ – kon ichlari ancha rivoj topgan. Bu erdan qazib olingan qimmatbaho zumrad toshlarga ishlov berilib, yuksak sifat ko‘rsatgichiga eyganidan keyingina u muhim tayyor mahsulot sifatida foydalanishga

chiqarilgan. Xorazm zumradi, Sharqning bir qator, jumladan, Eron, Xitoy, Hindiston, Misr singari mamlakatlarga ham yuborilgan.

Xorazmda aholining bir qismi chorvachilik bilan shug'ullangan, ularning tuya, ot, qo'y – echkildan iborat suruvlari bo'lgan.

Xorazm davlatida hukmronlik qilgan sulolalar to'g'risida ma'lumotlar hozirgacha aniq emas. Rivoyatlarga ko'ra, Xorazmning qadimiy siyosiy sulolasi Siyovushlar bo'lganligi zikr etiladi. “Avesto” da ta'kidlanishicha, Siyovush Kaykovusning o'g'li bo'lgan. Siyovushroning o'limidan so'ng uning nabirasi Kova Xisrav bobosi qotilidan o'ch olib, Xorazmda birinchi sulolaga asos soladi. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida ta'kidlashicha, Xorazmga aholi miloddan avvalgi 1292- yilda kela boshlagan deb ko'rsatadi. Siyovushning Turonga kirib kelgan sanasi esa miloddan avvalgi 1200-yil belgilangan.

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish Miloddan avvalgi 2-ming yillikda Xorazm aholisining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari asosan shu davr uchun xos bo'lgan bronza davr xo'jaligi bilan shug'ullanishganligi tadqiqot chog'ida aniqlandi va yashagan aholi dehqonchilikdan katta tajribaga ega bo'lib, ular donli, dukkakli ekinlar, masalan, bug'doy, arpo, suli, meva – sabzavotchilik mahsulotlarini etishtirganliklarini qayd etib borganlar shuningdek shaharsozligida xom g'isht, paxsalaridan keng foydalanilgan, binolarning tashqi va ichki ko'rinishlariga maxsus ishlov berilib, ularning mustahkamligi, o'ziga xos ko'rkamligi ta'minlangan

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karomatov X.S. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi. T.:2008, -B.-19,-20,-26.
2. Кравченко А. И. Культурология Учебное пособие. –М.: Наука, -С.-486, -2018.
3. Asqarov A. O'zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan eramizning V asrigacha) T, 1994.
4. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari, Toshkent, 1991.
5. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I-jild. – T.: FAN, 1968.